

slagen. Ouden van dagen liepen verdoofd en passief rond (zij waren, schreef Koker in april '43, 'door alles wat er gebeurt te verbijsterd om er menselijk op te reageren'¹), kinderen gedroegen zich verschillend: velen verwilderden, anderen trokken zich geheel in zichzelf terug – er was een tijd dat men de kleuters onder toezicht in een aparte barak samengebracht had, 'sommige kinderen', aldus een toezichthouder, 'zaten daar rechtop in hun bed te huilen, onophoudelijk, zonder tot bedaren te brengen, zich dood- en doodongelukkig voelend dat zij van vader en moeder afgesneden waren.'²

En waren, in wezen, niet ook de volwassenen 'dood- en doodongelukkig'? En op wie anders konden zij hun besef, in een miserabel bestaan terechtgekomen te zijn, en vooral hun angst, afreageren dan op hun mede-opgesloten en in het *JDL*? 'Ruzies', aldus de in juli '43 ontslagen gemengd-gehuwde,

'vaak ontaardend in formele veldslagen, braken om de kleinste kleinigheden uit; ik zag eens een vrijwel algemene 'knokpartij' in onze barak met als inzet een broodplankje ter waarde van hoogstens een dubbeltje! En hoe veelvuldiger en onmenselijker de transporten naar Polen plaats grepen, hoe sterker ieders zenuwen gespannen waren, zodat men zich op het laatst in een gekkenhuis waande, waarin men elkaar om de kleinste kleinigheid te lijf ging.'³

Waarom trachtte men zich vast te houden? In de eerste plaats aan de hoop dat de oorlog miraculeus vlug zou eindigen (ook door het *JDL* vloog het ene optimistische gerucht na het andere) – daarnaast was het contact met de buitenwereld velen tot grote steun: de brieven, de met zoveel zorg en liefde samengestelde pakketten die men van niet-Joodse vrienden ontving. De *Brief- und Paketsperren* die van tijd tot tijd door de SS afgekondigd werden, wekten telkens weer angst en radeloosheid: 'angst voor honger, maar radeloosheid' (en zij vrat dieper) 'om het verdwenen contact'⁴, schreef David Koker.

Hij, de een-en-twintigjarige, begaafde, vooral ook gevoelsbegaafde, student is het geweest die in zijn dagboek het zuiverst uitdrukking gegeven heeft aan wat men de sfeer van het kamp zou kunnen noemen –

14 februari (hij is er dan twee dagen, overgebracht uit Amsterdam):

'Wij leven hier in een ijle sfeer. IJl door het vele en zinneloze gepraat (dat zieke

¹ D. Koker: *Dagboek geschreven in Vught*, p. 99 (17 april 1943). ² M. Hakkert: 'Verslag' (14 dec. 1950), p. 1 (GC). ³ *Vught, poort van de hel*, p. 40. ⁴ D. Koker: *Dagboek geschreven in Vught*, p. 158 (23 aug. 1943).